

**ROK 1794 NA ŚRODKOWYM NADODRZU
W ZASOBACH ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO
W ZIELONEJ GÓRZE**

W 1794r. na Środkowym Nadodrzu funkcjonowały trzy oddzielne organizmy państwowe. Pierwszym z nich było państwo pruskie, do którego należał Śląsk, drugim - zajęte przez to państwo obszary Rzeczypospolitej, trzecim - państwo saskie. W skład Środkowego Nadodrza wchodziła północno-zachodnia część Śląska administrowana przez Kamrę Wojenno-Skarbową w Głogowie, obejmująca okręgi: głogowski, polkowicki, szprotawski, zielonogórski, kożuchowski, świebodziński i okręg Góry Śląskiej. Z monarchią pruską było związane, ale oddzielnie zarządzane Księstwo Żagańskie. Od północy Śląsk graniczył z Brandenburgią, której wschodnia część była administrowana przez Kamrę Wojenno-Skarbową w Kostrzynie nad Odrą. W jej skład wchodziły m.in. okręg sulechowski, krośnieński. Na północ i wschód od tych jednostek administracyjnych znajdowały się obszary zabrane Rzeczypospolitej przez Prusy, funkcjonujące w ramach zreorganizowanego formalnie w 1792r. powiatu kościańskiego. Tereny te były zarządzane przez komisarzy wojskowych, a organizacja systemu administracji cywilnej była opóźniana przez trwającą w niedalekim sąsiedztwie insurekcję kościuszkowską. Trzecią enklawą, która wchodziła w skład państwa saskiego, były tereny obejmujące późniejszy powiat żarski i gubiński.

Na terenach administrowanych przez Kamrę Wojenno-Skarbową w Głogowie nasilały się wystąpienia chłopów. W odróżnieniu od insurekcji kościuszkowskiej miały one podłoże ekonomiczne. Koncentrowały się w okolicach Gaworzyc, w niektórych wsiach podszprotawskich i żagańskich, kożuchowskich np. Przyłaski koło Niwisk. Towarzyszyły im wzburzenia w miastach. Większe miasta Środkowego Nadodrza, m.in. Głogów, Zielona Góra, Sulechów, Świebodzin posiadały własną administrację - magistraty, zależne bezpośrednio od radców podatkowych Kamr Wojenno-Skarbowych. Ponadto wielkie majątki ziemskie, które obszarowo przeważały na Środkowym Nadodrzu, np. Carolath, dobra pojezuickie w Otyniu będące własnością Birona czy też majątek w Gaworzycach posiadały własne, często szeroko rozbudowane administracje. Oddzielną grupą aktotwórców była administracja wyznaniowa i szkolna.

Przegląd ustroju administracyjnego pozwala zorientować się co do liczebności, kompetencji i różnorodności aktotwórców, a więc także

potencjalnych możliwości rejestracji interesujących użytkownika akt zagadnień. Należy podkreślić, że Archiwum Państwowe w Zielonej Górze powstało dopiero w 1953r. Tereny Środkowego Nadodrza przez długi czas, praktycznie od połowy XIX w., znajdowały się w zasięgu działalności kilku archiwów: Archiwum Państwowego we Wrocławiu, Archiwum Państwowego w Poznaniu, obecnego Brandenburskiego Archiwum Krajowego w Poczdamie oraz Saksońskiego Archiwum Krajowego w Dreźnie. Tam też należy szukać, poza Archiwum Państwowym w Zielonej Górze, materiałów archiwalnych bliskich czasowo dacie 1794 i jednocześnie dotyczących Środkowego Nadodrza.

Niemniej Archiwum Państwowe w Zielonej Górze przechowuje kilka zespołów, w których aktotwórcy udokumentowali wydarzenia bliskie czasowo powstaniu, bardziej pośrednio niż bezpośrednio z nim związane. Do takich należą głównie akta miejskie. W tej grupie na uwagę zasługują dwa zespoły: *"Akta miasta Wschowy"* oraz *"Akta miasta Zielonej Góry"*. W zespole akt miasta wschowskich szczególnie interesujące są dwa pisma, jedno sekretarza biskupa poznańskiego księdza Tomańskiego, a drugie magistratu wschowskiego do biskupa z listopada 1794r. Sekretarz zawiadamia magistrat o przyjeździe biskupa Ignacego Raczyńskiego do Wschowy i jego konsekracji. Prezentacja wydarzeń towarzyszących konsekracji, zwłaszcza na tle ostrego sporu między duchowieństwem, m.in. księdzem Rogalińskim a władzami pruskimi, pozwoli zapewne na szerszą analizę uwarunkowań, jakie towarzyszyły insurekcji 1794r. w Wielkopolsce. Akta miejskie Wschowy zawierają ponadto wiele ciekawych informacji dotyczących funkcjonowania terenowej wojskowej administracji pruskiej w południowozachodniej Wielkopolsce w okresie powstania. Ilustrują one ruchy wojsk pruskich, sposoby aprowizacji ich, jak np. dostawy mundurów, podwód, żywności, organizację służby ordynansowej. Druga grupa akt wschowskich dotyczy spraw o charakterze policyjnym, obostrzeń dotyczących podróżowania, zakazu zgromadzeń czy uzbrojenia mieszkańców. Trzecia grupa akt to dokumentacja regulacji statusu prawnego miasta i folwarków miejskich, materiały o charakterze statystycznym, skargi na utrudnienia przy wywozie towarów czy zahamowaniu obrotu środków płatniczych, co miało już pośredni związek z warunkami, w jakich funkcjonowało powstanie.

Drugim zespołem o podobnym charakterze, zawierającym znacznie mniej danych są *"Akta miasta Zielonej Góry"*. Niestety w zespole tym zachowało się niewiele akt dotyczących nawet pośrednio powstania kościuszkowskiego. Są to nieliczne wzmianki odnoszące się do utrudnień w ruchu towarów i dane dotyczące przemarszów wojsk pruskich, zwłaszcza, że miały one związek nie tylko z powstaniem, ale także z wydarzeniami we Francji. Odnoszą się one do instalacji w Zielonej Górze regimentu dragonów czy budowy magazynu solnego. Niemniej historyka badającego niepokoję wśród czeladników i ludności wiejskiej w tym czasie zainteresują zarządzenia policyjne, regulacje

prawa przemysłowego. Akta o podobnym charakterze występują również w innych zespołach wytworzonych przez władze miejskie a przechowywane w Archiwum Państwowym w Zielonej Górze, jak: "Akta miasta Kargowej", "Akta miasta Świebodzina" czy "Akta miasta Szprotawy". Zwłaszcza akta administracji folwarkami należącymi do magistratu szprotawskiego mogą informować o niepokojach we wsiach będących własnością tego miasta. Z zespołami tworzonymi przez administrację miejską korespondują niejako akta cechów. W zasadzie nie zawierają one danych odnoszących się do wydarzeń w 1794r.

Z grupy zespołów wytworzonych przez administrację o charakterze państwowym, jak wspomniane Kamery Wojenno-Skarbowe, zachowało się niewiele akt. W Archiwum przechowuje się tylko 19 ja. Kamery Wojenno-Skarbowej w Głogowie. Akta bliskie insurekcji kościuszkowskiej dotyczą tylko spraw związanych z nadzorem szkolnym. Podobnie nieliczne są prezentowane akta administracji finansowej państwa, Urzędy Domenalno-Rentowe. Zespoły pozostałe po Urzędach Domenalno-Rentowych w Żarach, Drezdenku, Krośnie Odrz., czy w Słóńsku zawierają bardzo wiele danych odnoszących się do gospodarki rolnej u progu XIX wieku w dobrach królewskich, jednak najcenniejsze akta sporządzane w kontekście wystąpień chłopskich się nie zachowały. Podobnie prezentują się akta administracji wielkiej własności ziemskiej. Grupa akt podworskich, m. in. Majoratu Gaworzyce, majątku Biecz, majątku Kleinica czy Otyń zawierają wykazy należności i powinności chłopskich z jednoczesnym wykazem poddanych lub obarczonych świadczeniem.

Należy podkreślić, że w zachowanych zespołach akt podworskich, akta rodowe i rodzinne zachowały się w niewielkim stopniu. Właściciele wielkich majątków byli z reguły zaangażowani politycznie, ewentualne ich opinie mogłyby wnieść wiele nowego. W tej grupie akt szczególnie cenne są akta administracji dworskiej Księstwa Żagańskiego.

Innym zagadnieniem pozostaje charakterystyka stanu fizycznego zachowanych materiałów odnoszących się bezpośrednio lub pośrednio do wydarzeń związanych z insurekcją kościuszkowską. Otóż w większości przypadków informacje te znajdują się na pojedynczych kartach tworzących poszyty. Niesie to za sobą konieczność penetracji wielu poszytów, których tytuły nadawane bezpośrednio w registraturze urzędu wskazują na możliwość zachowania się ewentualnych wzmianek odnoszących się do całej grupy zagadnień związanych z powstaniem kościuszkowskim. Należy podkreślić, że ogromna większość akt jest sporządzona bardzo niedbałym osiemnastowiecznym gotykiem.

Tadeusz DZWONKOWSKI

*DAS JAHR 1794 AUF DEM GEBIET VON ŚRODKOWE NADODRZE
IN DEN BESTÄNDEN DES STAATSARCHIVS ZU ZIELONA GÓRA*

Die Bestände des Staatsarchivs in Zielona Góra enthalten nicht viele Akten, die mit dem Kościuszko-Aufstand verbunden wären.

Zu solchen gehören vor allem städtische Akten. Darunter beachtenswert sind zwei Komplexe: "Akten von Wschowa" und "Akten der Stadt Zielona Góra". Vereinzelte Dokumente, welche an die Ereignisse 1794 in Kongreßpolen anknüpfen, befinden sich in solchen Komplexen wie: "Akten der Stadt Kargowa", "Akten der Stadt Świebodzin" und "Akten der Stadt Szprotawa".